

УДК 94 (437.3+437.6)

О.В. Каплюк

ЧЕСЬКИЙ ТА СЛОВАЦЬКИЙ ЛЕГІОН У СКЛАДІ ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО

Анотація. У статті проаналізовано процес формування та бойовий шлях чехословацької військової одиниці у складі Польських Збройних сил. Здійснено спробу дослідити причини переходу Чеського та словацького легіону на територію Радянського Союзу.

Ключові слова. Чехословацька еміграція, Чеський та словацький легіон, Л.Свобода, Друга світова війна, 1939 рік.

Чешский и словацкий легион в составе Польских вооруженных сил

Аннотация. В статье проанализирован процесс формирования и боевой путь чехословацкой военной единицы в составе Польских Вооруженных сил. Предпринята попытка исследовать причины перехода Чешского и словацкого легиона на территорию Советского Союза.

Ключевые слова. Чехословацкая эмиграция, Чешский и словацкий легион, Л.Свобода, Вторая мировая война, 1939 год.

Czech and Slovak Legion in the Polish armed forces

Summary. The article analyzes the formation of the Czechoslovak military units in the Polish armed forces. Attempted investigate causes transition of the Czech and Slovak Legion to the USSR.

Key words. Czechoslovak emigration, Czech and Slovak Legion, L.Svoboda, World War II, 1939.

В контексті дослідження чехословацького руху опору на Східному фронті в період Другої світової війни не можна не торкнутися теми чеської та словацької еміграції до Польщі напередодні вересня 1939 року. Втративши власну державність через «політику умиротворення», яку сповідували Західні країни, намагаючись уникнути неминучого, чехословаки не стали поклатися на долю випадку, а самі, розуміючи невідворотність військового конфлікту європейського, а то й світового рівня, добровільно залишали країну, щоб потім, власними військовими підрозділами в складі іноземних союзних армій звільнити свою Батьківщину. Саме такою формацією і був Чеський та словацький легіон, що в період з 3 по 18 вересня 1939 року входив до складу Польських Збройних сил.

Розчленування Чехословаччини і окупація чеських земель нацистською Німеччиною 15 травня 1939 року викликають небачену доти хвилю національного невдоволення. Велика кількість чехів та словаків, щоб уникнути переслідувань з боку «нової влади», залишають країну. Це були люди різного віку, різного соціального і фінансового положення, різних політичних і релігійних переконань. Одні із них хотіли пережити тяжкі часи за кордоном, інші – головною метою вбачали приєднання до міжнародної боротьби за відновлення Чехословаччини, яку погодився очолити экс-президент Едвард Бенеш.

Більшість із таких емігрантів становили військовослужбовці розформованої чехословацької армії, які через Моравську Остраву, яка до вересня 1939 року слугувала своєрідним «перевальним пунктом», підпільно переходили на територію Польщі, де навіть після окупації продовжувало працювати Чехословацьке Консульство, яке очолював Владімір Зноємські. Варто відзначити, що територію Протекторату залишали по-різному: починаючи від того, що йшли пішки під виглядом туристів або селян з косами в руках, закінчуючи тим, що перетинали кордон у тормозних відсіках товарних потягів [4, с. 24].

Для того, щоб справитися з напливом емігрантів, польська влада розміщує їх у спеціальних таборах для біженців в Кракові та Катовіце. Пряме управління над ними

здійснювали Консульство Чехословацької республіки над Краківським табором [2, с. 28] та Czechoslovak Refugee Trust Fund¹ над табором в Катовіце [11, с. 20]. За деякими даними в період між березнем і серпнем 1939 року лише в краківському таборі було зареєстровано 3872 емігранти (40% із яких становили словаки) [9, с. 23], а в загальному через Краків до вересня 1939 року пройшло близько 10 тисяч чехів і словаків [3, с. 201].

Незважаючи на це ситуація для емігрантів була вкрай критичною. Консульство не мало фінансових можливостей для існування підрозділу, були проблеми з житлом та харчуванням. Не було відомо на яких умовах і чи погодиться взагалі польська влада на утворення чехословацького військового підрозділу. Ось як описує ситуацію, що склалася підполковник Лудвік Свобода: «...кілька тижнів ми жили на гроші, що захопили з собою, або виручили від продажу цінних речей та одягу. Інколи ми просто не знали чим завтра нагодувати солдатів. А тим часом прибували все нові і нові бійці...» [4, с. 39]. Так, 7 червня 1939 року до емігрантів приєдналися словацькі пілоти, які на бойових літаках втекли з аеродрому в Пештянах [9, с. 23-24].

30 квітня 1939 року в Кракові, за ініціативою віце-консула Владіміра Гензла, підпільно було утворено Чехословацьку військову групу на чолі з надпоручиком авіації Іржи Кралом [15, с. 181]. В перший день діяльності, до її складу увійшло сім добровольців: поруччик Ян Калета, підпоручик Рудольф Слива, підпоручик Ольджіч Малач, редактор Рудольф Копецкий, поруччик Моймир Тепли, аспірант Мілош Крумл [6, с. 36]. До середини травня Група вже нараховувала більше 100 осіб, які вступали до її складу на основі письмової заяви про невизнання поділу Чехословаччини. Дана структура стала першою чехословацькою закордонною військовою організацією, що сповідувала принципи націоналізму і відкрито признала політику Бенеша щодо відновлення Чехословаччини.

20 травня 1939 року з Групою налагоджує зв'язок колишній посол Чехословаччини в Парижі Осуський, який звертається з проханням згуртувати солдат та офіцерів, а також добровольців, які вступали в її ряди з метою їх подальшого переправлення до Франції, де мала бути створена чехословацька військова частина [1, с. 121], яка, у випадку німецького вторгнення, воювала б на стороні французів. Група погоджується на такі умови [9, с. 25].

З цього часу в еміграції відбувається розкол. Частина емігрантів погоджується на негайне переправлення до Франції, інша – наполягає на тому, що в найблищому майбутньому відкриється німецько-польський фронт, а згодом у війну буде втягнуто СРСР, який і буде грати вирішальну роль у звільненні Чехословаччини. Однак радянсько-німецьке зближення, що спостерігалось протягом 1938-1939 років, зводить всі аргументи других нанівець, і вже 22 травня 1939 року з Польщі до Франції відправляється перша група чехословацьких добровольців.

Польська влада довгий час гальмувала вирішення питання стосовно чехословацьких військових емігрантів. Це пояснюється двома причинами. По-перше, поляки боялися німецької реакції, яка могла б погіршити польсько-німецькі відносини (в усіх офіційних німецьких документах того часу чехословацькі військові емігранти іменувалися «зграйкою зрадників Батьківщини»). По-друге, в пам'яті були недавні події пов'язані з вирішенням Тешинського питання*. Проте, після клопотання чехословацького віце-консула Гензла, командир краківського корпусу розквартирував чеських і словацьких добровольців у порожньому військовому таборі у Малих Броновицях, забезпечивши харчуванням та виділивши їм полігон для організації і військових навчань [4, с. 40].

Броновицький табір являв собою кілька дерев'яних бараків, побудованих ще на початку Першої світової війни, а також кухню, їдальню та кілька підсобних приміщень. Всі члени

¹ Czechoslovak Refugee Trust Fund (англійський фонд допомоги чеським біженцям) – організація заснована 1939 року у Лондоні і фінансована британським урядом, яка опікувалася чехословацькими емігрантами. Велику роботу проводила по наданню емігрантських віз до Великобританії.

* В жовтні 1938 року скориставшись розподілом Чехословаччини, Польща силоміць приєднає територію Тешинської області.

Групи, що перебували в таборі отримували заробітну платню, яка складала 1 злотий та 10 цигарок на особу в тиждень. Над табором було піднято національний прапор Чехословаччини, введено комендантську годину та пропускний режим. Добровольці були розділені в залежності від військового вишколу. Було утворено штаб-квартиру, піхотний батальйон (2 роти), який очолював капітан С. Новак, артилерійський відділ (2 батареї), на чолі з капітаном Ф. Машталіжем, авіаційний загін (3 групи) – капітан С. Чижек та допоміжний відділ, очолюваний капітаном Я. Феліксом [11, s. 27-28]. Тобто, у Броновицях все було налагоджено таким чином, що чехословаки могли займатися своїми військовими тренуваннями, тим самим із емігрантів вони перетворюються в напіввійськову організацію, яка у випадку бойових дій могла б виступити, як військовий підрозділ.

В той же час у Варшаві відбувалися переговори про чехословацьку військову частину та її статус. Чехословаки від імені Бенеша заявляли, що військовий підрозділ, який буде утворено, має бути частиною Чехословацької армії за кордоном і підпорядковуватися єдиному Чехословацькому центру. Поляки відмовили у таких вимогах, оскільки не хотіли допускати іноземного військового формування на своїй території. Зійшлися на тому, що новоутворений підрозділ буде мати статус легіону і буде включений до польської армії.

Станом на 15 серпня 1939 року в Броновицях було зосереджено близько 3000 емігрантів-військовослужбовців, 2000 (за іншими даними 1159 чол. [8, s. 85]) із яких протягом травня-червня 1939 року п'ятьма групами із Гдині було відправлено до Франції. Серед відправлених, в основному, були різного роду військові спеціалісти та пілоти, яких так хотів отримати генерал Інгр та які після прибуття до Франції опиняться в Іноземному легіоні.

Еміграційний уряд Бенеша, який знаходився в Лондоні, наполягав на тому, щоб всі чехословаки були переправлені на Захід, однак тут знову проявляється розкол, серед емігрантів. Багато з них, об'єднаних навколо генерала Прхали, просто відмовляються виконувати команду Лондона.

Такий розвиток подій змушує уряд Бенеша іти на поступки і висунути нові вимоги:

- підпорядкуватися єдиному центру чехословацького руху на Заході і визнати Е. Бенеша єдиним лідером руху опору;
- закінчити всі сепаратні політичні акції в Польщі;
- найвищим політичним представником Чехословацького закордонного руху опору буде Ю. Славік;
- генерал Прхала стане найвищим військовим представником єдиного чехословацького закордонного руху опору;
- підполковник Свобода та інші офіцери, стануть ядром штабу новоутвореного підрозділу [9, s. 29].

Польський уряд не заперечує таким умовам і дозволяє залишити на території країни не більше 1000 добровольців (в тому числі 93 військових пілотів) [11, s. 40].

30 серпня 1939 року 850 чехословаків на чолі зі Свободою по маршруту Броновиці Малі-Перемишль-Львів-Красне-Дубно-Здолбунів-Сарни [14] було переправлено до навчального табору в Лешно, за 15 км. на південний захід від залізничного вузла Барановичі, де на основі п'яти батальйонів мала бути сформована 1-ша Чехословацька бригада [4, с. 40]. Частина, яка залишилася в Броновицях, мала бути переправлена пізніше. В цей же час всіх пілотів переводять до авіаційного навчального центру №1 в Дебліні та в Пиляву [6, s. 83].

Можна припустити, що такі дії польської військової адміністрації пов'язані з тим, що вона навмисно намагалася розділити чехословаків на невеликі групи, розкидані по всій території Польщі для того, щоб у випадку війни вони не могли створити власного бойового підрозділу, а змушені були б воювати у польських військових частинах. На таку думку наводить той факт, що опинившись в Дебліні, чехословацькі пілоти були одразу включені до польських ВПС (при тому мови про те, що це є іноземна, в даному випадку, чеська та словацька ескадрилья, не було).

Напад нацистської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року, змушує прискорити

процес вирішення питання стосовно чехословаків. Опинившись в стані війни, польський президент Ігнацій Мосьцицький своїм декретом від 3 вересня 1939 року проголосив: «...в умовах нападу ворога всіх слов'янських народів па Польську республіку і в розумінні великої трагедії чеського та словацького народів, пригноблених окупацією німецькою, щоб дати цим країнам можливість збройного звільнення формуються на території Польської республіки легіони чеські та словацькі». Третій пункт Декрету не перешкодив вступу до Легіону «...добровольців, як польських громадян так і осіб без польського громадянства, чеського чи словацького походження» [18, s. 31]. Того ж дня з відозвою до легіонерів звернувся верховний головнокомандуючий польських військ Едвард Ридз-Смігли закликаючи всіх чехів та словаків вступати до створених військових частин, щоб «...в традиціях Грюнвальду...воювати за власну свободу» [13].

У зв'язку з утворенням чехословацької військової одиниці її вояки направили телеграми Мосьцицькому і Бенешу. В першій з них виражалася подяка і бажання воювати пліч-о-пліч з польською армією. Другою телеграмою Бенеш вітався як президент і давалася клятва спільно з поляками та іншими союзниками бути відданими боротьбі «поки німецькі окупанти зброї не складуть і Батьківщину не звільнять» [3, с. 201-202].

Для того, щоб проінформувати світову громадськість про те, що чехословацький рух опору діє і збройно виступає проти Гітлера, у Великій Британії виходять газети, які сповіщають про утворення Чеського та словацького легіону у Польщі. Не виключено, що це було зроблено на замовлення еміграційного уряду, який перебував у Лондоні. В такий спосіб політичні діячі намагалися привернути увагу світової громадськості до того, що Чехословаччина виступає і буде виступати воюючою стороною у війні.

До складу Легіону увійшло близько 900 добровольців [1, с. 121] (так лише частина яка перебувала в Лешно станом на 12 вересня 1939 року складалася із 850 солдат, сержантів, офіцерів та однієї жінки лікаря [14]), основу із яких склали чехи. Дана військова одиниця підпорядковувалася польським військовим статутам, та була включена до складу Війська польського, під чергуванням польських офіцерів полковника Кароля Зборовського та майора Генріка Смотецкийна. Керівництво Легіоном було доручено чехословацькому генерал-лейтенанту Льву Прхалі [1, с. 121], його заступником став підполковник Лудвік Свобода.

Проте матеріально та технічно забезпечити легіонерів не вдалося. Всі члени легіону були одягнуті в цивільний одяг. Біля тисячі одиниць польського військового обмундирування (єдиною відмінністю від форми польських військових була фуражна з трьохколірною стрічкою), замовленого чехословацьким командуванням, не було доставлено, через хаос та порушення мереж сполучення, що було викликано критичним становищем на німецько-польському фронті. Така ж доля чекала і на озброєння. Лудвік Свобода у своїх спогадах зазначає, що польська влада передала легіону 12 легких, 4 важких кулемети, 5400 набоїв та 100 саперних лопат [16, s. 375]. Російський історик Валентина Мар'їна, посилаючись на дані ГУСВІ*, подає такі цифри – 9 ручних і 4 важких кулемети, 4500 набоїв, але ні гвинтівок, ні револьверів не було [3, с.202]. В іншого учасника тих подій Мирослава Каспара, стосовно озброєння Чеського та словацького легіону фігурують такі відомості: «Екіпірування, яке нам було видано польською штаб-квартирою нараховувало біля 12 важких кулеметів, 50 гвинтівок, 100 протигазів в польових сумках і така ж кількість саперних лопат» [14]. Генерал Лев Прхала так охарактеризував ситуацію: «...У зв'язку з швидким просуванням німецьких військ у Західній Польщі було порушено системи постачання, тому очікувати на поставки зброї та амуніції не можна було» [12, s. 119]. Зважаючи на все вище сказане можна з впевненістю судити, що боездатною частиною Легіон не був.

11 вересня польське командування, якому підпорядковувався Легіон, віддає наказ про евакуацію частини, що перебувала у Лешно, в напрямку Рівне-Сарни-Тарнопіль (Тернопіль з 1944), де військова частина мала поповнитися проживаючими там волинськими чехами,

* ГУСВІ – Головне управління у справах військовополонених та інтернованих.

доозброїтися та прийняти участь у боях. Того ж дня на автомашинах Легіон дістався до Барановичів звідки поїздом рушив у південному напрямку. У зв'язку зі знищенням залізничних шляхів до місця призначення чехословаки прибули лише 14 вересня [14].

З цього часу розпочинаються переговори про подальшу долю Легіону.

Ще 12 вересня чехословацький посол Юрай Славік повідомив у Лондон, що Прхала направив у Ригу К.Палковського, який має відправитися до Москви для переговорів про чеські та словацькі військові формування та про їх перехід у випадку необхідності на територію СРСР. Маючи страх, що дана акція не принесе ніяких результатів Славік особисто звернувся до радянського посла в Польщі Миколи Шаронова і до військового аташе полковника Павла Рибалка з проханням добитися дозволу на перехід Легіону на територію Радянського Союзу з метою його подальшої відправки на Захід. [8, s. 84]. Дане питання не дочекалося відповіді, оскільки 11 вересня радянські дипломати відправилися в Москву, обіцяючи дати відповідь через 4-5 днів. Шаронов, за словами Славіка, вважав, що легіони мають бути інтерновані, а згодом в зв'язку з проханням чехословацької сторони переправленими на Захід [3, с. 202]. Однак, ні Шаронов, ні Рибалко в Польщу так і не повернулися.

Славік розглядає й інші шляхи вирішення даної ситуації, однак зважаючи на те, що «...до Румунії дуже далеко, а Литва або Латвія, політичних представників тут (на території Польщі – О.К.) не мають та не знайшли б можливості пропустити наші легіони через кордони», приходиться до висновку, що єдиним шляхом, який залишається є інтернування в Радянський Союз [8, s. 85].

16 вересня, прийнявши командування Легіоном, Лудвік Свобода проводить нараду серед офіцерів, на якій вони вирішують, що робити далі. Перед членами Легіону стояло чотири можливі шляхи вирішення ситуації:

- продовжити рух в напрямку Тарнопіль-Чортків, щоб якомога довше залишатися на території Польщі. У випадку поразки польських Збройних сил переходити на територію Румунії;
- якщо німецький наступ перекриє шлях в румунському напрямку, Легіон буде намагатися перетнути радянський кордон в районі Гусятини;
- якщо не буде можливості прориватися на південь або південний схід – Легіон піде на схід до радянсько-польського кордону;
- нічого не робити без наказу командира Тарнопільського корпусу, якому підпорядковувався Легіон [14].

Після наради Свобода відправився в Тарнопіль, проте швидко повернувся і віддав наказ: у випадку приближення німецьких військ до міста – відступати на південь вздовж тодішнього радянсько-польського кордону. Якщо це було б неможливим, то потрібно переходити на територію СРСР заявляючи про себе як про політичних емігрантів.

17 вересня 1939 року підрозділ Чеського та словацького легіону у складі 24 чоловік озброєних важкими кулеметами, відповідно до наказу польського командування, укріпив протиповітряну оборону Тарнополя, де під час повітряного нальоту Люфтваффе, чехословаки прийняли свій перший бій збивши два німецькі бомбардувальники. Тоді ж Легіон поніс свої перші втрати – одного солдата було вбито ще кількох поранено [10, s. 26].

В той час група, яка залишилася в Брновицях, ще 4 вересня, під керівництвом капітана Франтішка Дівока відправилася в Лешну, однак в результаті пошкодження залізничних колій з 6 до 9 вересня пробули на станції Свіднік, і тому прибули на місце збору 12 вересня, коли в таборі вже нікого не було. На спільній раді було прийнято рішення прориватися на південний-схід, тобто на територію Румунії. Рухаючись у напрямку Делятин-Березово-Косово-Кути 19 вересня вони перетинають румунський кордон [17, s. 55]. В подальшому всі легіонери, які опинилися на території Румунії будуть оголошені інтернованими та відправленими до Франції.

Основна ж частина на чолі зі Свободою, зважаючи на дальність Румунського кордону та

швидкий прорив німцями польської оборони, обирають інший шлях.

Свобода відправив запит до Славіка, в якому просив дозволу перейти на радянську територію і там інтернуватися. 16 вересня Славік сповістив командування Легіону, що він не заперечує такому варіанту перебігу подій і наказав рухатися «до російського кордону» [3, с. 203].

18 вересня біля містечка Раковець, що поблизу Городища і Козлина Тарнопільського воєводства, Легіон (в кількості, близько 700 чол., без частини, яка відійшла до румунського кордону та групи, що обороняла Тарнопіль) було роззброєно та інтерновано наступаючими частинам Червоної армії, які відповідно до таємного протоколу Пакта Молотова-Рібентроппа, 17 вересня 1939 року, вторглися на територію Польщі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що зародження чехословацького закордонного руху опору відбулося саме в Польщі. Чеський і словацький легіон, який по своїй суті вважався військовим підрозділом, хоча зважаючи на те озброєння яке він мав, таким його назвати було важко, стане основою для майбутніх боєздатних частин, які буде утворено в СРСР, Франції, Великій Британії та на Близькому Сході. Його члени пройдуть довгу дорогу поневірянь по радянських таборах для інтернованих, шлях від Бузулука до Праги, щоб 10 травня 1945 року провести свій останній бій і підняти над Прагою національний прапор Чехословаччини.

Джерела та література

1. Документы внешней политики СССР. Том 22. Кн. 2. 1 сентября – 31 декабря 1939 г. / ред. В.Г. Комплектов [и др.] – М.: Международные отношения, 1992. – 688 с.
2. Лаштовичка Б. В Лондоне во время войны. Воспоминания о борьбе за новую Чехословакию. 1939-1945. / Б.Лаштовичка. – М.: Международные отношения, 1966. – 254 с.
3. Марьина В.В. Советский Союз и чехословацкий вопрос во время Второй мировой войны. 1939 – 1945. Книга 1. 1939 – 1941 гг. / В.В. Марьина. – М.: «Индрик», 2007. – 448с.
4. Свобода Л. От Бузулука до Праги / Л.Свобода. – М.: Воениздат, 1963. – 408 с.
5. Benes J. Zivot v odboji / J. Benes . – Votobia: 1999. – 312 s.
6. Brod T., Čejka E. Na západní frontě / T. Brod, E. Čejka. – Praha: Svaz protifašistických bojovníků, 1965. – 609 s.
7. Czech and Slovak legion in Poland // The Glasgow Herald – 1939 – Sep 6.
8. Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 1. – Praha: 1998. – 627 s.
9. Emmert F. Československý zahraniční odboj za 2.světové války na zapadě / F. Emmert. – Praha: CPRESS, 2012. – 112 s.
10. Koznar V., Rihter K. Armádní general Ludvík Svoboda / V. Koznar, K. Rihter. – Praha, 1984. 94 s.
11. Kulka E. Židé v Československé Svobodové armádě / E. Kulka. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 400 s.
12. Němeček J. Armádní generál Lev Prchala a čs. odboj v Polsku / J. Němeček // Historie a vojenství. – 1994 – № 3 (43). – S. 107-132.
13. Odezwa Naczelnego Wodza Do żołnierzy czeskich i słowackich // Dobry Wieczor. Kurier Czerwony. 1939, nr. 244 (4 wresnia).
14. Polské tažení 1939. Poslední údobí v jihovýchodním Polsku 12 – 18 září 1939 (svědectví účastníka) [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.volny.cz/ipro/stripky/clanky/polsko39.htm>
15. Richter K. Válka začala v Polsku / K. Richter. – Praha: Epoha, 2004. – 416 s.
16. Svoboda L. Cestami života / L. Svoboda.- Praha: Naše vojsko, 1971. – 454 s.
17. Vojenske osobnosti československého odboje 1939-1945. – Praha: Ministerstvo Obrany CR – AVIS, 2005. – 348 s.
18. Wiczorkiewicz P. Kampania 1939 roku / P. Wiczorkiewicz. – Warszawa: Wyd. KAW, 2001. – 144 s.